

ФЕНОМЕН ВІДЬОМСТВА В СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ЄВРОПІ

Хоменко Дарія,

студентка II-го року навчання
історичного факультету
Уманського державного педагогічного
університету
імені Павла Тичини
e-mail: dariia.khomenko@udpu.edu.ua

Науковий керівник: **Гордієнко В'ячеслав,**
кандидат історичних наук, доцент,
кафедра всесвітньої історії
та методики навчання
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

Серед стереотипних уявлень про середньовіччя особливе місце займають уявлення про численні переслідування інквізиційним трибуналом жінок за відьомство. Нині встановлено, що «полювання на відьом» почалося лише в останні десятиліття XV ст., а його апогей припадає вже на ранньоновітні часи. Переслідування жінок-чаклунок посилювалося паралельно із розгортанням Ренесансу, поширенням гуманістичних ідей і відособленням філософії і науки від теології. Наслідком численних інквізиційних процесів над чаклунами і відьмами була загибель тисяч невинних чоловіків і жінок в Європі. Згідно з даними істориків, протягом XVI – XVII ст. відбулося близько 100 тис. інквізиційних та світських судових процесів над відьмами. Суди винесли щонайменше 50 тис. смертних вироків [3, с. 234].

Втім, і упродовж середніх віків уявлення про зв'язок деяких людей з нечистою силою були досить міцними, хоча й еволюціонували під впливом соціокультурних, політичних та релігійно-церковних чинників. В ранньому та високому середньовіччі, коли церква зберігала своє панівне становище і феодальне суспільство було стабільним, колізій пов'язаних з чаклунством, магією і відьомством було небагато. Папська курія і вище духовенство рішуче боролася з такого роду уявленнями простих християн, справедливо розцінюючи їх як темну спадщину язичництва. У знаменитому церковно-правовому документі *Decretum* Граціана чітко зазначалося, що оповіді про шабаш відьом, розпусні оргії, перетворення в кішок та інших тварин, є порожньою вигадкою. Навіть у середині XV ст. знаходилися тверезомислячі клірики, які намагалися протистояти небезпечній тенденції в духовному житті християн. Так, архієпископ Флоренції Антонін (пом. 1459), пізніше канонізований церквою, наставляв

своїх священників, щоб ті під час таїнства сповіді запитували в парафіян, чи вірять вони в те, що жінки здатні обертатися в кішок, літати вночі на мітлах, висмоктувати кров у дітей і т.п. Це, стверджував архієпископ, неможливе і в таке може повірити тільки божевільний.

Ситуація почала змінюватися з середини XIV ст., відколи Європа пережила наслідки епідемії чуми, відомої як Чорна Смерть. Загибель третини населення, погіршення економічних умов, тривалі збройні конфлікти Столітньої війни спричинили поширення страху і містичних настроїв. Вираженням цього стали явища флагаеллантизму (самобичування), дансоманії (хвороблива тяга до танців), а також численних народних ересей. Прояви містицизму, посилення інтересу до магії мали місце саме в тих регіонах Європи, де соціально-економічні зрушення були найбільш вираженими.

Представники середньовічної аристократії, університетські викладачі і навіть єпископи та кардинали постійно проявляли інтерес до окультних наук і магії. Цікавилися, зокрема, онірокритією (тлумаченням снів), хіромантією (гаданням на руці), фізіогномікою (передбачення характеру і долі по обличчю й голові). Було чимало й таких, хто вдавався до магічних дій з викликанням «духів», виголошенням «чарівних» слів, замовлянь, заклинань. Поряд з цим магія зберігалася й на низовому рівні середньовічного суспільства у своїх народних формах. Упродовж останніх десятиліть XV ст. чаклунство, як народна форма магії, набувала особливого значення, перетворившись у своєрідний духовний феномен з трагічним відтінком. На відміну від, так би мовити, наукової магії, яка розвивалася постійно й адептами якої були освічені світські люди й особи духовного сану, чаклунство неосвічених селянок і міщанок почало поширюватися в масштабах епідемії наприкінці середньовіччя. З'являлися жінки, які самі оголошували про свою надприродну здатність «допомагати», або «губити» інших людей, а частіше про такі можливості окремих осіб повідомляли сусіди, які боялися і ненавиділи їх.

Серед причин виникнення феномену відьомства напередодні Нового часу дослідники вказують на такі. Відбулось погіршення становища жінки в Пізньому середньовіччі через розклад феодалізму й натуральної системи, внаслідок чого жінки часто опинялися на маргінесі соціально-економічного життя (їх не допускали в цехи, гільдії, вони не мали право обіймати ніяких посад, виконували лише допоміжну роль у сільському господарстві). Жінки чисельно переважали в статевій структурі пізньосередньовічного суспільства, оскільки не брали участі в численних війнах і феодалських смутах. Частина з них поповнювала монастирі, а інша – змушена була вести більш ніж скромне життя, так і не вступивши в шлюб. Через усамітнення і відсутність інтимних стосунків багато жінок віддавалися небезпечній мрійливості й темним фантазіям. За словами відомого радянського релігійного історика, «... зі всією пристрасністю

фізичної невдоволеності жінка кидалась в обійми тієї фікції, яку церква зробила реальністю і в яку так міцно повірила глибоко неосвічена істерична жінка, вибита з ладу феодалним суспільством, що розкладалося. І жінка – замість того, щоб виходити заміж, сходила на вогнище і приносила божевільні жертви власній неосвіченості й виплеканій церквою фантазмагорії» [4, с. 46].

Посилення страху і містицизму серед населення Західної Європи напередодні Нового часу викликало одержимість ідеєю всесильності і повсюдної присутності нечистої сили. Вважалося, що всі негаразди у житті людини зумовлювалися її втручанням. Такі настрої оцінювалися дослідниками як симптоми матеріальних і соціальних проблем, що охопили західноєвропейська суспільство в перехідний період.

Ще в період боротьби папства з альбігойською ересю відбулося поєднання уявлень про катарів як чаклунів, на яких почало поширюватися інквізиційне судочинство. Страх перед альбігойцями викликав похмурий образ чаклунської секти, члени якої поклоняються дияволу на своїх таємних зібраннях, отримують від нього настанови і виконують його накази. Якщо в період Високого середньовіччя церква обмежувалася простим засудженням елементів народної магії, оскільки ще тривало досить мирне співіснування церкви і народної культури, традицій, вірувань, обрядів, то в Пізньому середньовіччі розпочинається масове переслідування її проявів. Внаслідок цього у пересічних вірян змінюється образ Сатани і його служителів. Оскільки проблем, які звалювалися на голову простого християнина, було занадто багато, то поступово втрачалася віра у всемогутність Господа і посилювалося відчуття безпорадності перед нечистою силою.

Серед чинників поширення феномену «відьомства» наприкінці середніх віків дослідники виділяють, зокрема, прагнення теологів довести еретичний характер народних забобонних обрядів. Особи ж, які їх здійснювали, згідно з визначенням професорів Паризького університету, завжди мали мовчазний договір з Сатаною. Через це навіть на простих сільських жінок, які, наприклад, займалися збором лікарських трав, або замовлянням дитячих хвороб почали дивитися, як на осіб, що таємно сповідують культ демонів. З часом ця «теорія» стає складовою світогляду любого інквізитора, який на засіданнях трибуналу намагався встановити факт чаклунства еретика, що, за умови застосування тортур, було неважко. Звідси, нагромадження «доведених фактів» розмаїтих зв'язків з Сатаною й демонами різних людей інквізиційними трибуналами наприкінці середніх віків.

На тлі поширення чуток про чаклунство папа Іоанн XXII у 1326 р. ухвалив буллу «Вище його погляди». В ній чаклуни оголошувалися еретиками а інквізиція отримала право їх викривати й карати. Ж. Делюмо

зазначав: «Так сформулювалося небезпечне рівняння злодійство = диявольське чаклунство = ересь і замкнувся трикутник, всередині якого незабаром запалали вогнища інквізиції» [1, с. 349]. А в 1451 р. папа римський Миколай V дозволив інквізиції переслідувати чаклунів, навіть коли їхня діяльність не була пов'язана з ерессю.

Крім бісів і язичницьких богів до сонму «помічників Сатани» священнослужителі і теологи починають зараховувати людей – відьом і чаклунів. Вважалося, що вони продали душу дияволу й підписали з ним контракт за аналогією з васальним контрактом. Духовенство само постаралося над тим, щоб образ диявола набув тотального поширення, в результаті чого, те, що раніше теологами й офіційною церквою вважалося «шкідливим забобоном», у Пізньому середньовіччі проголошується реальністю. Церква офіційно визнала наявність відьом, «договору з дияволом», відьомського шабашу тощо. Вперше слово «шабаш» прозвучало на процесі над «тулузькими відьмами» 1330 – 1340 рр. У Лангедоці інквізитори вже нагромадили значний досвід викорінення катарської ересі й тому досить швидко змусили нещасних жінок з допомогою тортур визнати, що вони належали до нічної антицеркви, яка поклоняється Сатані у вигляді цапа, заперечує Ісуса Христа, оскверняє гостію (хліб для причастя), тривожить спокій кладовищ і віддається оргіям.

Завдяки «зусиллям» борців з чаклунами і еретиками уявна картина відьомського шабашу набула усталеного вигляду. Образи шабашу відьом мали викликати огиду: жаби, яких відьма годує вкраденою в церкві гостією, кров новонародженого немовляти, кістки повішеного, непристойні танці, пародіювання церковної меси, злягання відьом з дияволом у вигляді цапа, собаки, коня, оргії за участю інкубів та сукубів і т.п.

«Полювання на відьом» у Європі розпочалося після оприлюднення в 1484 р. булли папи Інокентія VIII «Всіма силами душі» («*Summis desiderantes affectibus*»), в якій боротьба з чаклунством ставилася на одне з перших місць у діяльності церкви. Булла, фактично, скасовувала вимоги Canon Episcoporum, яким ще від 906 р. чаклунство визнавалося шкідливим забобоном. До булли Інокентія VIII чаклунів судили й карали за «здійснені «злочини», а булла, фактично, «легітимізувала» уявлення про те, що чаклуни здатні причиняти смерть і хвороби людям і тваринам, викликати град, пожежі, позбавляти чоловіків статевої сили тощо. Крім того, папський документ чітко вказував, що чаклуни – це еретики, які відреклися від Бога.

Ситуація погіршилася після того, як інквізитор Микола Жакерій у 1458 р. обґрунтував думку, що відьми нового часу повністю відрізняються від еретиків, про яких йдеться в Декреті Граціана. Він наводив приклади з власного інквізиторського досвіду, з допомогою яких переконував, що

навіть, якщо оповіді про відьомський шабаш – це лише плід хворобливої уяви, все одно, ті, хто про це повідомляв інквізиторів мусили бути еретиками. Через кілька десятиліть, у 1487 р. інквізитори Генріх Крамер («Інститоріс») і Якоб Шпренгер опублікували сумнозвісну книгу «Молот відьом» – «інструкцію» для боротьби з відьмами [4]. У ній вони заперечували зміст канонічного положення Canon Episcopi про язичницькі забобони й описували способи виявлення, дізнання і покарання жінок, яких звинувачували у чаклунстві. Причому, інквізиційний трибунал навіть був позбавлений можливості виправдати нещасну жінку у випадку браку доказів і зберегти їй життя в разі щирого розкаяння. Під впливом відьомської істерії була вихолощена основна місія інквізиції – повернення «заблудлих душ» у лоно церкви.

Хвиля «полювання на відьом» захлиснула країни Західної Європи і досягла України. Тут світський суд м. Кременця ще в 1730 р. виніс смертний вирок селянці Марині Перистій, яку звинуватили у застосуванні чаклунства щодо свого пана [2, с. 189]. Тільки вплив ідей Просвітництва і секуляризації духовного життя призупинили переслідування жінок, хоча локальні спалахи релігійної екзальтації у вигляді боротьби з чаклунами і відьмами мали місце й пізніше.

Висновки. Церква упродовж тривалого часу поблажливо ставилася до численних язичницьких традицій. Народна магія співіснувала з християнським культом. Канонічне право визнавало віру в чаклунство забобоном. Ослаблення папства в XIV–XV ст. зумовило зміни в діяльності інквізиційного трибуналу. Соціальні та політичні катаклізми перехідного періоду від середньовіччя до Нового часу на тлі погіршення становища народних мас стимулювали поширення містицизму, страхів і фобій, які втілювалися в сталі уявлення про чаклунів та відьом. Чаклунство і відьомство було визнано ерессю, тобто злочином проти суспільного ладу. Релігійна екзальтація, потурання церкви народним настроям, відхилення інквізиції від основного свого призначення спричинили явище «полювання на відьом». Зменшення інтенсивності гонінь відбулося внаслідок поширення ідей просвітителів і зменшення впливу церкви на суспільне життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Делюмо Жан. Ужасы на Западе. М.: Голос, 1994. 416 с.
2. Дуса К. Історія з відьмами. Суди про чари в українських воєводствах Речі Посполитої XVII–XVIII століття. Київ: Часопис «Критика», 2008. 302 с.
3. Ли Генри-Чарльз. История инквизиции: В 3-х т. Т. 1. История инквизиции в средние века. М.: Ладомир, 1994. 608 с.
4. Лозинский С. Г. Роковая книга средневековья. Шпренгер Я., Инститорис Г. Молот ведьм. М.: Издательство СП «Интербук», 1990. 352 с.